

FĂRĂ TEAMĂ, DESPRE ADMIRATIE ALEXANDRU PALEOLOGU

Alexandru Paleologu: Eu am fost foarte bun prieten cu el, din păcate doar din 1953, când eram la Câmpulung în clandestinitate și el a venit să-l vadă pe Noica și ne-am cunoscut. Îl știam de mult, de la Liceul Spiru Haret, unde am intrat, mi se pare, la un an după el, dar citisem ce scrisese în revista "Vlăstarul" și în "Revista Fundațiilor Regale". Mai citisem unele lucruri despre el, începând și cu volumul lui de debut, volumul din tinerețe *În genul tinerilor* în care mă amuza că făcea o oarecare deriziune de generația tânără, generația Eliade și ceilalți.

Când l-am văzut acolo, la Câmpulung, ne-am împrietenit din primele cinci minute, ca și cum am fi fost prieteni din copilărie. Eu aveam treizeci și ceva de ani, iar el avea cu vreo șase ani mai mult decât mine. Am fost foarte, foarte legați și cred că în ultima parte a vieții am fost cel mai apropiat de el. Unul dintre cei mai apropiați prieteni ai lui Nicu în perioada când ne-am cunoscut era tânărul pe atunci, acum nu mai e nici el tânăr, Virgil Căndeș, academicianul, care i-a propus multe lecturi care au fost hotărâtoare. Căndeș nu se bucură de multă simpatie în societate și nu este scutit nici de suspiciuni destul de puțin agreabile, dar este un om extraordinar, o mare inteligență, o mare cultură și apt de o puternică influență. Poate că nu are destul curaj să accepte anumite manifestări ale emulilor lui. De exemplu, acum există o polemică, un fel de polemică, pentru că nu e una reală, în legătură cu prietenul meu Sorin Dumitrescu care a scris o carte *Chivotele lui Petru Rareș...*

Diana Șimonca-Opriza: E vorba de teza lui de doctorat...

A. P.: Asta era problema: "Ce-i trebuia lui doctorat, că el e pictor? Un pictor nu are nevoie de doctorat, are nevoie de talent!" Dar e o problemă de istorie a accepta, a vedea în Petru Rareș un monarh de tipul renașcentist; e un lucru just și exact. Tipul renașcentist în varianta ortodoxă, care nu este exclus. Nu se poate spune că numai protestanții au fost în zona renașcentistă sau catolicilor. Acea a fost zona occidentală care nu era așa de francamente opusă celei neoccidentale.

Europa pe care, în mod genial și simplu și evident a definit-o, la îndemâna oricărui om de bun simț, Europa se întinde de la Atlantic până la Urali, neexcluzând Rusia, cum fac foarte mulți europeni. "A! Rusia e în Asia!" Rusia nu e în nicio Asia. Rusia este în Europa! Și nu putem fi, zic eu, europeni exceptându-i pe Tolstoi și pe Dostoievski. Este exclus. Este imposibil, cu atât mai mult cu cât această Europă numea creștinătatea și așa s-a numit ea până și-a pierdut puterea și influența... Acum, cu Comunitatea Europeană nu mai e vorba de creștinătate; s-a spus că nu se poate o Europă decât în spirit laic. Asta e o pură incultură! Una e să ai un spirit deschis, tolerant și înțelegător și alta e un spirit laic, adică ales. Însă cultura se numește azi ceva care este foarte incult! Adică judecățile atelilor se cheamă cultură. După mine se cheamă prostie, nu se cheamă altfel. Asta e clar.

Adică Europa a fost stăpâna lumii cât era creștinătatea și atunci efectiv Europa a fost în fruntea continentelor de pe planeta asta. Chiar în fața unor continente cu paralela istorică la același nivel. Dar stăpâna lumii era Europa. Nici Coreea, nici China, nici alta, iar structura lumii era creștină pentru că între ortodoxie și catolicism n-a fost niciodată polemică, niciodată divergență doctrinară, nicio altă problemă de teologie.

D. Ș-O.: S-au considerat tot timpul biserici surori.

A. P.: Da, și nu există niciun fel de motivație dogmatică, ideologică, ci numai stilistică, aptă să justifice și să explice bipolaritatea creștinătății. Regret apariția protestantismului. Este o excepție, o curiozitate. Cu toate tezele interesante și, într-adevăr, fecunde și stimulente ale lui Max Weber despre spiritul protestant, etica protestantă și ruina capitalismului. Nimeni nu pricepe că noi nu suntem orientali, fiindcă suntem după întinderea estului; suntem o Europă de centru-stânga, de centru-occident. Împreună cu Steinhardt ne-am identificat lecturi – cam aceleași din tinerețe – incomparabil mai vaste ale lui decât ale mele. Eu nu sunt un om cult, sunt doar un om cultivat. Nu e același lucru. E altceva.

D. Ș-O.: Cred că sunteți modest!

A. P.: Nu, nu. Știu foarte bine că nu sunt un om cult. Știu că sunt un om cultivat, că mă pot exprima corect și nu mai sunt poliglot cum am fost în tinerețe, dar mă pot exprima corect și cu o alură competentă, neinfirmită de realitate, pentru că știu foarte bine care îmi sunt limitele. Nu mă interesează o prea mare acumulare de lectură așa cum era Nicu pasionat de lectură și citea foarte repede. Asta era o forță a lui și un handicap. Pe de o parte, un exces de cunoștințe, te face ezitant, cum ezitant este orice om care are cât de cât oarecare bun simț și prudență. Dar el avea o curiozitate și o sete de a îngurgita informații din cultură enormă, din toate planurile. Era pasionat și de științe, de progresele fizicii moderne, era foarte bine orientat în materie de artă contemporană, de muzică, de pictură... Era mult mai informat decât mine în domeniile astea. Avea și un fel de sete de informație pe care eu o numeam chiar snobism. "Domnule, tu ești cam snob! Prea le știi pe toate! Pe de altă parte, ai mai neglijat unele!"

El avea câteva lucruri, în afara acestor calități extraordinare ale mecanismului infailibil și accelerat al inteligenței lui, acel aspect al sesizării nuanțelor și al compatibilităților și fuziunilor virtuale. Era destul de curios și dornic de a nu fi prins în defect în probleme foarte moderne de artă, de cultură, sau de cunoștințe generale. Mie, spre exemplu, mi-e egal ce impresie fac și mai cu seamă n-am deloc ambiția să fiu la curent cu toate. El era la curent cu toate și e periculos. A fi la curent, te poate face să cedezi la un moment dat pentru o prostie. Bine, astea erau polemici ale noastre amicale și glumețe.

Fapt este că mie îmi plăcea foarte mult felul lui de a scrie. Nu avea deloc acele compuneri de fraze, fie savante, fie greoaie,

Foto Alina Popescu

fie incomprehensibile. Scria așa cum știa să vorbească – foarte simplu și normal – cu vorbele care îmi plăceau foarte mult în vocabularul lui. Însă, importante au fost pentru el câteva lecturi fundamentale, pe care parțial le aveam împreună, dar el era mai scrupulos ca mine. Spre exemplu, nu am citit niciodată toată opera lui Jules Romain. El era doctor în Jules Romain. Sau în Romain Roland, care pentru mine e mediocru. Dar cam aceștia au fost autorii lui: Jules Romain în mare măsură, evident, în tinerețe Anatole France, pentru că el forma un spirit al umorului și al hazului franțuzesc și ne uimeam și unul și altul ce imbecili sunt actualii detractori ai lui Anatole France care zic că e depășit. E de un farmec nemaipomenit, e o inteligență extraordinară de formulă renașcentistă și un talent uriaș. A, că erau mofturile de stânga, cum aveam toți intelectualii atunci, iar acum riscăm să le avem și noi... Chiar le aveam, de fapt. Eu, de exemplu, n-am fost de stânga niciodată în viața mea, dar aveam câteva înclinații rău plasate. De pildă, a apărut într-o carte a mea care este cunoscută câteva pasagii cu elogiul intelectualului. Or, nu e corect lucrul ăsta. Eu înțelegeam prin intelectual o definiție pe care o dădea Paul Zarifopol: "Intelectualul e omul obsedat de inteligență." Da, este adevărat acest lucru, dar ăsta e omul inteligent. Foarte mulți intelectuali nu sunt deloc inteligenți. Foarte mulți celebri nu sunt foarte inteligenți, însă intelectualul este o persoană foarte infatuată. Există ideea că noi, intelectualii, suntem sarea pământului. Nu suntem.

Pentru el a fost foarte importantă convertirea. El era un băiat, cum ziceam, de bani-gata, care dacă voia să petreacă un an sau mai mult în Anglia sau oriunde, nicio slujbă, nicio obligație nu-l ținea în loc. Tatăl lui era un inginer care pleca în deplasare în mai multe țări. Câștigau bine și Nicu își putea permite orice agrement, ca băiat tânăr: concerte în diferite orașe europene, unde se întâlnea cu cutare dirijor. Avea această libertate de a-și petrece vremea după plac, să meargă unde avea chef să meargă. Nu era – cum nu e normal să fii – ahtiat după călătorii peste tot, să vezi cum e lumea. Lumea e peste tot la fel. Dar merită să te duci să vezi cum este albia Rinului... Asta merită să vezi.

Or el a apucat în tinerețe să călătorească

mult, să aibă o bună impresie despre cum este viața în lumea civilizată, viața într-o lume pitorească. Se simțea foarte bine. Lui i-a plăcut, i-a convenit această disciplină destul de austeră – călugăria – destul de severă, dar care nu e fără un anumit sentiment de triumf și nu e fără anumite voluptăți în linia voinei. Lucrul ăsta e necesar de reținut, pentru că descoperă aspectele de conștiință mai grave pe care el le avea, fiindcă nu era atunci încă foarte credincios, dar credea că e bine ca oamenii să se conformeze unor dispoziții transcendente și supreme date de o mare religie.

Mi-a spus și mie mai târziu că și-a publicat în tinerețe câteva lucruri juridico-politice despre poziția evreității în lume și că Manole Neuman a vrut la un moment dat să se integreze în tradițiile religioase evreiești, să intre în sinagogă ca practicant, dar nu i-a plăcut. N-a găsit nicio satisfacție în practicarea religiei mozaice. Și a găsit, într-adevăr, una convingătoare în creștinism. Zicea: "Uită-te la Hristos și la toți ceilalți întemeietori de religii. Singurul care a frecventat o lume interlopă, interesat de oamenii păcătoși a fost Hristos". Problema pentru un adevărat credincios este să-l salvezi pe omul care e pe buza prăpastiei. Or, creștinismul este singura religie interesată de păcătoși. De virtualii păcătoși, pe când celelalte religii au de-a face numai cu perfecții.

În toate chestiunile fundamentale, eu am fost fericit să am un amic care să gândească spontan și clar, așa cum mi se pare mie normal să gândești. N-am avut nicio decepție în amicitia mea cu el, niciun gând de vanitate. Era un om de o sinceritate absolută, de o consecvență morală și logică perfectă și care remarcă faptul că anumite incongruențe morale sau în plan logic sunt omenești și trebuie înțelese. Avea o putere de a nu voi să vadă în om o ființă care acționează desăvârșit, absolut, ineludabil. Nu. Viața este altfel gândită și el era nu numai tolerant, dar și prieten și afectuos cu virtualul păcătos. Asta era foarte adânc în credința lui și cred că ăsta a fost unul din elementele esențiale care erau la el.

Mai este un lucru interesant: Nicu, când l-am cunoscut, nu era așa grațios și elegant ca în poza aceea (poză pe care mi-a arătat-o n.n.). Era cam prea slab. Era întotdeauna foarte elegant îmbrăcat, dar mama mea care-l

îndrăgea grozav și care era moldoveancă zicea: "Tare-i diștept băietul ăsta Nicu, da' tare-i urât!". Or el, când a ajuns călugăr, îi venea așa de frumos cu barbă și în ținuta lui monahală, era de o distincție extraordinară!

D. Ș-O.: Vorbeați în *Alchimia existenței*, în capitolul pe care i l-ați dedicat – Septuagenarul neastâmpărat – despre faptul că avea ceva în postura aceasta de călugăr, era între un monah și un căpitan țarist...

A. P.: A, da! Avea ceva...

D. Ș-O.: Asta înseamnă că nu era un tip foarte blând.

A. P.: Nu neapărat, dar trebuie să fii uman. Trebuie să ascuți ce spune Iisus Hristos: adică să fii înțelegător cu omul și cu nebuniile omenești.

D. Ș-O.: Steinhardt afirmă în *Primejdia mărturisirii, de pe poziția sa de "comentator de texte"*, că un critic trebuie să fie condus de "neteama de admirație". Criticul literar nu trebuie să se teamă să admire. Au fost contemporani și critici care și acum vorbesc despre el și spun că a avut o critică oarecum hedonistă și că n-ar fi avut criterii. Lui îi plăcea și Vlahuță, și Al. Brătescu-Voinești, și în același timp Alphonse Daudet. N-avea criterii?

A. P.: Între noi doi, elementele cele mai hotărâtoare în primii ani au fost lecturile din tinerete și în principal Alphonse Daudet. Și eu mi-am început viața literară cu un cadou de la tata – o ediție foarte frumoasă, completă și ilustrată de un bun ilustrator – un Alphonse Daudet. Mi-a plăcut enorm și se pare că este un mare scriitor, fiindcă a reușit un roman comic extraordinar prin *Tartarin din Tarascon* și care are extraordinara luciditate de a prinde elementele cele mai divulgate pentru slăbiciune sau virtuți omenești, atât în teatru, cât și în romane. A nu admira energic și brutal declarat pe Alphonse Daudet înseamnă lașitate intelectuală și ignoranță literară, pentru că el este un mare, mare scriitor. El și cu mine, și poate mai sunt și alții care credeam așa. Nicu avea, adevărat, o anumită ispită, dar foarte subtilă și nu hotărâtoare și nu prevalentă, o anumită ispită a ceea ce este "chic", a ceea ce este elegant, a ceea ce este "à la page". Îi plăcea să fie la curent cu cele mai noi "truvaieri" în materie de artă sau de alte lucruri, de care eu cam râdeam: "Nicule, mai lasă tu lucrurile astea! Multe mofturi și caraghioslăcuri. Ce ne apucăm noi să le aplaudăm de la distanță?" "Da' e un lucru interesant!" "Lasă, om mai vedea..."

Avea un fel de atracție, de a nu fi prins în defect de informații mai îndrăznețe, mai noi, dar era foarte prudent, sau mai exact în bună cunoaștere de cauză. Știa foarte bine despre ce e vorba. Nu putea fi ușor de înșelat, cât privește calitatea autentică a unei inovații artistice de primă mână. Mă gândeam la un moment dat așa: "Periculoși oamenii ăștia care țin jurnale!"

D. Ș-O.: De ce?

A. P.: Eu găsesc că este imoral să ții un jurnal, deși sunt jurnale geniale și extraordinare, și nu puține. Eu făceam socoteala cu el: "Măi Nicule, de ce scriitorii, în loc să scrie romane, scriu și jurnale pe de lături?" "De vanitoși ce sunt! Sau ca să nu cumva să rămână nespuse unele lucruri." Poate că așa o fi, dar nu numai așa. Fapt este că, într-adevăr – și cu asta noi ne delectăm – câteva jurnale geniale ale lui Jules Renard, al lui Tolstoi, al lui Maiorescu chiar, extraordinar – nu pot fi eludate. Însă

e adevărat că ispita de a scrie un jurnal e o tentație suspectă. De ce mai vrea omul să țină jurnal dacă și-a dat seama, a văzut, a simțit, de ce trebuie s-o și noteze? A simțit ceva, a observat ceva, a tras o concluzie. Bun, o avea în cap. De ce trebuie să o scrii pe hârtie?

D. Ș-O.: Probabil pentru că știi că le vor publica! În aproape toate cazurile sunt publicate și estetismul lor probabil și acestui fapt i se datorează că știi de la început că o vor face, că-l vor publica.

A. P.: Asta mă gândesc: dacă vrei să o publici, de ce nu o publici sub formă literară? Acum, nu ai întotdeauna timp și plan pentru asta. Eu chiar mă gândeam de ce Nicu n-a ținut jurnalul ăla. Era o lume care avea atenție la nuanță, la detaliul pe care omul îl are în viață și pe care nu-l rezervă pentru creațiile literare. Le scrii ca să-ți precizezi, să-ți fixezi niște observații de ordin moral. Dar uite că el n-a avut ispita asta. La știința mea, o fi ținut jurnal, dar nu l-a păstrat.

D. Ș-O.: Cum considerați *Jurnalul fericirii*? Este un fals jurnal, până la urmă, fiind scris după evenimente, ori i-ați găsi o altă așezare tipologică?

A. P.: Cu *Jurnalul fericirii* s-a ntâmplat o chestie extraordinară. Era geamul deschis vara: "Cucu!" Așa spunea. "A, tu ești, Nicule. Hai!" Venise dimineața devreme pe la nouă și ceva. "Uite, vreau să-ți încredințez ceva!" Mi-a pus pe masă un manuscris, o dactilogramă compactă, foarte bine pusă la punct, foarte bine aliniată paginile. "Vreau să-ți dau să citești ceva ce am scris eu în timpul ăsta." Și mi-a lăsat *Jurnalul fericirii*. Eu nu știam despre el. A stat puțin și a plecat. M-a pasionat într-asa un hal, că toată ziua și toată noaptea am citit. L-am terminat în scurt timp, l-am reluat și mi s-a părut extraordinar mai ales un lucru: episoadele din închisoare erau precedate de niște vorbe spuse așa, o logoree inutilă care derutează pe cititor, dar care este climatul în care trebuie să te descurci să poți comunica prin această rețea de vorbe zadarnice și stupide care sunt puse în circulație.

Am citit acest jurnal de două ori, după aia încă o dată, după câțva timp, că el nu era în București și n-am avut răbdare să citesc altceva până s-a întors el și când a venit i-am spus: "Măi Nicule, noi ne comportăm așa amical și ca niște egali, dar tu ești al mare. Nu mai încapă vorbă. Tu ești al mare. Gata!" Și am rămas cu ideea asta că el a fost un mare scriitor și noi suntem niște publiciști. A fost de-a dreptul un mare scriitor, iar *Jurnalul fericirii* mi se pare extraordinar. Și mi se pare că am fost eu privilegiat de Dumnezeu să asist la gloria lui postumă și, într-adevăr, e o mare glorie.

D. Ș-O.: Steinhardt vorbește despre moarte și frică în general. Are chiar o teorie pe care o preia de la Kierkegaard care spune că, de fapt, opus păcatului nu este virtutea, opusul acestuia este libertatea. Pare un lucru surprinzător, iar această formulă devine o obsesie pentru Steinhardt, făcând obiectul mai multor eseuri critice.

A. P.: Evident, evident! E clar acest lucru. Prin asta este Kierkegaard, care mie mi-a plăcut, dar nu m-a convins că e un mare gânditor, până când am dat de chestiile astea.

D. Ș-O.: De fapt, dacă stăm să ne gândim și la *Jurnalul fericirii* libertatea pentru Steinhardt este un concept central, de fapt este reperul lui, nu neapărat virtutea, ci libertatea.

A. P.: Virtutea e o treabă, așa... Ne

Foto Mihai Cucu

lăudăm cu ea, dar nu e ceva prea interesant. Nu e așa mare lucru să fim virtuțoși. Trebuie să fim liberi.

D. Ș-O.: Credeți că Steinhardt a fost tot timpul liber?

A. P.: Sunt convins că da. Tot timpul nu, că nu se poate. Nu putem fi chiar tot timpul la modul ideal, dar cel mai adesea, da.

D. Ș-O.: În fața morții?

A. P.: N-am asistat la moartea lui, pentru că a murit acolo, la Baia Mare. Mi-am imaginat oarecum după poveștile care mi s-au spus. Eu sunt convins că omul nu poate fi decât om. Dacă e inteligent, e om inteligent, dacă nu, nu. Un om inteligent nu poate să fie laș. Poate să aibă lașități din astea de oportunitate, de prea simplă imagine a salvării personale, dar un om inteligent nu poate să fie un om laș. Mai ales dacă ești credincios și știi că după aia se mai întâmplă ceva, că te vezi cu Altceineva. Cine este Acel Altceineva? Cum te ia la întrebări? Credea chiar în imaginea populară, nu că e Dumnezeu un bătrân cu barbă. Așa ne închipuim noi, fiindcă este cel mai vechi de zile, este plin de experiență. Asta nu înseamnă că ne facem o imagine antropomorfică. Ea e necesară ca mijloc de comunicare. Sunt convins că avea angoase mari pe tema asta, că e normal să aibă orice om, cât de cât. De vreme ce nu poți să o refuzi și continui să crezi că, mergând la spital te faci mai bine decât înainte, asta e o prostie. Te vei simți din ce în ce mai prost, până când vei muri. E clar.

D. Ș-O.: La înmormântarea lui ați fost?

A. P.: Da, am fost împreună cu fiul meu, Toader, și cu mulți alți prieteni: Sorin Dumitrescu, Mihai Șora, Radu Bercea... A fost un eveniment colosal de important.

D. Ș-O.: Dacă am încerca să nu particularizăm pe Steinhardt, care credeți că e relația dintre cele două domenii: Teologie și Literatură?

A. P.: Mă gândeam la întrebarea asta în timp ce vorbeați. Ideea e că nu se poate eluda această întrebare și nu e de conceput ca ea să nu fie justificată ca întrebare. Ce înțelegem însă prin teologie în raport cu literatura? Înțelegem că literatura este despre viață, despre om, deci despre lucrarea lui Dumnezeu, de aici despre locul său în lume. Nu poate fi altceva.

Nu știu câta teologie practicase propriu-zis Nicu. Existau de foarte multe ori probleme de genul acesta, dar le discutam ca profani. Noi aveam talent la asta, dar habar

n-aveam! Și mă gândeam: "Măi, Nicule, nici n-ar fi bine să avem prea mult habar. Devenim după aia niște doctrinari savanți. Acestea sunt chestiuni de viață și de riscuri, de sinceritate, de probitate. Nu putem să le transformăm în niște fixații." În fapt, eram de acord că orice întrebare mai profundă și mai presantă despre viață, despre sufletul uman, despre cultură e o întrebare teologică. N-are cum să fie altfel. "Deci, noi doi suntem, Nicule, teologi și poate mai buni decât alții pentru că suntem mai modești."

Cei care nu sunt așa, nu sunt adevărați teologi, pentru că așa ar pune mai concret și mai viu problema lui Dumnezeu. De fapt, cu teologia adevărată ne-am întâlnit noi întâmplător în cărțile unor autori. N-am întâlnit teologie bună la Tolstoi, dar n-are importanță. Tolstoi însuși era un om așa de plin de creația lumii... Dacă teoria lui sau discursurile lui sau umpluturile lui din romane cu teologie ne cam plictisesc, le putem sări, nicio pagubă.

Aici este iarăși o alternativă care pe mine mă cam deranjează, de fapt mă cam face nerespectuos. Sigur că e incomparabil mai fecund, mai plin de idei îndrăznețe și percutante în ordinea asta Dostoievski, dar sigur că artistul mare e Tolstoi. Cum se pune problema? Artistul mare este omul mult mai informat despre Dumnezeu.

D. Ș-O.: Dostoievski are și o altă experiență legată de Dumnezeu.

A. P.: Sigur că da. E esențial să ai experiența omului care știe ce este să fii credincios și știe suferința.

Interviu realizat de
Diana Șimonca-Oprîța
București, 31 ianuarie, 2004

Notă: Alexandru Paleologu, cunoscut critic literar și eseist contemporan, este unul dintre marii prieteni ai autorului. Fiind colegi la Liceul "Spiru Haret" din capitală în generații diferite), se cunosc abia mai târziu, în perioada în care Alexandru Paleologu locuia în clandestinitate la Câmpulung și deveni foarte buni prieteni. Arestați la sfârșitul anului 1959 pentru crimă de uneltire împotriva regimului comunist, fac pușcărie politică până în 1964, 3 august. Șansa a făcut ca, nu cu mult înainte de dispariția marelui om de cultură, să avem bucuria și onoarea de a sta de vorbă, timp de mai multe ore, în casa de pe strada Armenească, într-o încercare de evocare și reînviere a unor timpuri apuse.